

ERAKOGUD TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU KOMPLEKTEERIMISALLIKANA 19. SAJANDIL*

Hain Tankler

Tartu Ülikooli Raamatukogu näol on tegemist eaka õppeasutuse raamatukoguga, mille praegustele fondidele pandi alus ligi kaheksa aasta eest. Tartu ülikool kuulus tol ajal küll Vene impeeriumi koosseisu, kuid säilitas kuni 1890. aastate alguseni tüüpilise saksa ülikooli tunnusjooned. Tegutsedes saksa keeles, oli valdav osa kirjandusestki selle raamatukogus saksakeelne. Tartu Ülikooli Raamatukogu pole päris tavaline teadus- või ülikooliraamatukogu, eriti kui lähtuda tänapäevasest mõistest, sest aegade jooksul on tal kujunenud hoopis laiem funktsioon. Nii varasematel aegadel¹ kui tänapäevalgi on tal tugevad avaliku raamatukogu tunnused. Enne Tartu ülikooli avamist 19. sajandi algul oli Baltimaadel vaid kaks suuremat avalikku raamatukogu — Riia linna ja Miitavi (tänapäeval Jelgava) gümnaasiumi oma. Eestimaal puudusid üldkasutatavad raamatukogud tol ajal veel täielikult, kui mitte lugeda selleks Tallinna gümnaasiumi raamatukogu.

Venemaa oludes oli ülikooliraamatukogu avalik seisund erakordne.² Olles üks vähestest suurtest raamatukogudest Eesti-, Liivi- ja Kuramaal, kujunes ta sajandite jooksul kogunenud väärtustele kindlaks hoiukohaks, kohalike haritlaste poolt toetatavaks raamatuarhiiviks ja -muuseumiks, ta sai algusest peale armastatuks ja tema täiendamine südamelähedaseks. Õppejõud, kes enamikus olid suhteliselt pikka aega ametis, aga ka paljud ülikooli kasvanudikud ning kõrvalised isikudki pidasid raamatukogule annetuste tegemist auasjaks. Töö raamatukogus muutus kutsumuseks. Raamatukogu komplekteerimisel osales enamik õppejõududest, esitades soove vajaliku kirjanduse osas, hankides ja kaasa tuues kirjandust välisreisidelt, juhtides raamatukogu tööd direktorina või raamatukogukomisjoni liikmena. Kauaaegne raamatukogu direktor professor Karl Morgenstern, kutsutud Tartusse tööle Saksamaalt, hakkas veel enne kohalejõudmist mõtlema ülikooli huvidele vastava raamatukogu loomisele.³ Ta on tunnistanud, et pidas tööd raamatukogus isegi tähtsamaks professoritegevusest.⁴ Suhteliselt hea eelarve, eriti 1860. aastateni, püsivad sidemed kindlate raamatukauplustega, soodsad hinnad ja rohked pakkumised ka vanema kirjanduse osas võimaldasid ostude teel muretseda vajalikku ja väärtuslikku kirjandust. Süstemaatilisus,

* Varem ilmunud saksakeelsena: Privatbibliotheken an der Universität Tartu/Dorpat im 19. Jahrhundert // Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte. 1995. Neue Folge. Bd. 4. H. 1. S. 213–239; vt. ka viide 94.

¹ Kudu, E. Lugemistendentsidest Tartu Ülikooli raamatukogus aastail 1802–1812 // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 62–64; Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 55.

² Noodla, K. *Op. cit.*. Lk. 55.

³ TÜR KHO, Mrg. DCVI, Corr. 2, l. 71p.

⁴ TÜR KHO, Mrg. DXXXVI, Gedanken, kd. 2, lk. 97.

asjatundlikkus ja hoolikus komplekteerimisel, raamatukoguhoidjate ja õppejõudude koostöö panid aluse kogule, mis oli omal ajal mitmes valdkonnas täiuslik, tavaliselt aga piisav, et läbi viia nii õppetööd kui arendada teadust.

Kuna Tartu Ülikooli Raamatukogu on Eesti suurematest raamatukogudest vanim ja universaalse iseloomuga, kujutab ta sisuliselt suurt kogumit Eestimaal erinevatel perioodidel kogunenud kirjandusest — sinna on koondatud nii kloostritele kui kirikutele, koolidele kui seltsidele, mõisaomanikele kui linnakodanikele, kirjanikele ja muudele loomingulistele kultuuritegelastele ning õpetlastele kuulunud raamatuid ja raamatukogusid. Õnneks on olnud kaotused raamatukogus endas aegade jooksul minimaalsed ja ta on säilinud peaaegu tervikuna. Ta ühendab paljude rahvaste kultuuriväärtusi, erilisel kohal on muidugi need varad — raamatud, käsikirjad ja kunstikogud —, mis on seotud saksa kultuuriga.⁵

Tartu rootsiaegsel ülikoolil oli ka oma raamatukogu. Aastatel 1632–1656 tegutses õppeasutus *Academia Gustaviana* ja 1690–1710 *Academia Gustavo-Carolina* nime all. Rootsi kuningas Karl XI tegi Rootsi riigitegelase ja diplomaadi Nils Gyldenstolpe raamatukogu ostmisega 1692. a. olulise tähtsusega täienduse *Academia Gustavo-Carolina* raamatukogule. Kokku koosnes ülikooli raamatukogu 18. sajandi algul umbes 3200–3300 köitest. 1710. a. viidi see koos muude ülikooli varadega Stockholmi ja 1717. a. liideti sealse Kuningliku Raamatukoguga, kus ta lahustati üldises fondis. Mõned dubletid müüdi hiljem oksjonil ja nii jõudis 1935. a. Tartusse Soome diplomaadi M. Ingmani kingitusena Augustinus Aureliuse “*Nonus tomus operum Aurelii Aug. Hipponens, episcopi ...*” (Basel, 1529), mis on Tartus ainus teos selle perioodi raamatukogust.⁶ Nils Gyldenstolpe raamatukogu kataloog on säilinud ja asub Kuninglikus Raamatukogus Stockholmis.⁷ On saanud tavaks lugeda Tartu Ülikooli Raamatukogu vanust siiski 1802. aastast.

Raamatukogu asutamine. Komplekteerimise üldpõhimõtted ja allikad

Alus tegevust taasalustavale ülikoolile Tartus pandi mõni aasta enne selle tegelikku avamist. 4. mail 1799 kinnitati asutatavale õppeasutusele esimene põhikiri. Aasta hiljem, 12. juulil 1800 kogunes esmakordselt laiendatud koosseisus ülikooli tegevuse juhtimiseks loodud kuratoorium. Raamatukogu loomine kujunes ülikoolile üheks kõige tähtsamaks ülesandeks. Sõltusid ju õige suuresti raamatukogust uute õppejõudude kutsumine ja loomulikult

⁵ Rand, M. Das deutsche Buch als Kern der historischen Buchbestände der Universitätsbibliothek Tartu/Dorpat // 23. ABDOS-Tagung. Tallinn, 9. bis 12. Mai 1994: Referate und Beiträge. Berlin, 1994. S. 9–18; Schmidt, K. Deutsche Drucke des 17. Jahrhunderts in der UB Tartu // *Idem*. S. 40–44; Rand, M. Deutschland betreffende Handschriften in der Universitätsbibliothek Tartu // Buch und Bibliothekswissenschaft im Informationszeitalter / Hrsg. E. Plassmann, W. Schmitz, P. Vodoseck. München; New York; London; Paris, 1990. S. 390–398; Nurk, T. Saksa 15.–17. sajandi graafika Tartu Ülikooli Raamatukogus. Tartu, 1993; Nurk, T. Saksa 18. sajandi graafika Tartu Ülikooli Raamatukogus. Tartu, 1993. jt.

⁶ Tering, A. The Tartu University Library and its use at the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth century // *Libraries & Culture*. 1993. Vol. 28. No. 1, Winter. P. 44–45.

⁷ Stockholmi *Kunliga Biblioteker*'i käsikirjade osakond, MS U 101.

õppe- ja teadustöö tulemused. Algusaastad ei kujunenud lihtsateks. 18. aprillil 1800 oli keiser Paul I välja andnud ukaasi, millega keelati kirjanduse sissevedu välismaalt.⁸ Kohalikel kaupmeestel ja kirjastajatel puudusid aga igasugused kogemused ja võimalused kõrgema õppeasutuse vajaduste rahuldamiseks. Olukord keerustus veel enam Venemaal valitsevate rangete tsensuuriseaduste tõttu, mis kammitseisid ja hirmutasid kirjastajaid ja venitasid tsenseerimist. Kogu Vene impeeriumis puudus sel ajal otsene vajadus teadusliku ja ülikoolidele tarviliku õppekirjanduse järele. Suures riigis tegutses 18. sajandi lõpul vaid üks ülikool — Moskvas (asutatud 1755. a.) — ja üksikud kõrgemad erialased õppeasutused. Korralik raamatukogu oli selleks ajaks Venemaa teadusasutustest kujunenud vaid Peterburi Teaduste Akadeemia.

Polnud kahtlust, et asutatav Tartu ülikool vajab väga kiiresti oma raamatukogu. Õpetamisekeele tõttu asus Tartu ülikool täiesti erandlikus seisundis — enam vajab ta Lääne-Euroopas ilmunud, eriti aga saksakeelset raamatut. Õige varsti, Aleksander I võimuletuleku järel augustis 1800, anti välja uus korraldus, mis lubas raamatute ostmise ka välismaalt, kuid ainult senati poolt kinnitatud nimekirjade alusel. See järeleandmine vabastas Tartu ülikooli tunduvalt rangemast üldtsensuurist.⁹ Nimekirjadeni polnud aga kerge jõuda, puudusid veel õppejõud, kes oleksid neid koostanud — esimesed professorid kinnitati ametisse alles 1800. a. detsembris. Takistavaks teguriks osutus algul ka bibliograafia-nimestike ja kirjastuste kataloogide puudumine.

Baas Tartu Ülikooli Raamatukogule: erakogud

Esimene kogu saabus 1800. a. suvel annetusena **M. A. v. Lestocqi** käest — üle kolme ja poolesaja köite.¹⁰ Sama aasta novembris tehti esimene suurem ost — Tartu lähedal asunud Ropka mõisa omaniku **J. G. Loewenwolde** raamatukogu, mis sisaldas 1137 köidet.¹¹ Läbirääkimisi peeti õige mitme kogu soetamiseks, enamik neist soikus või lükkus edasi esimeste õppejõudude saabumiseni ja ülikooli tööle hakkamiseni. Ajal, mil ülikooli tegevus oli üle viidud Miitavisse — umbes aasta jooksul alates 1800. a. detsembrist, ja kuni ta taas Tartusse jõudis —, raamatukogu loomine seiskus. Uutest tõsisematest aktsioonidest saab kõnelda 1802. aasta kevadest. Märtsis 1802 täienes Tartu ülikooli raamatukogu suurvürst **Konstantin Pavlovitši** annetusega, mis koosnes 682 köitest,¹² aprillis osteti asekuuraator parun **J. F. Ungern-Sternbergi** ligi 900-köiteline raamatukogu.¹³ Ülikooli avamise järel osteti kuraator Ungern-Sternbergi vahendusel veel mõned eraraamatukogud või nende osad. Üks suur 821-köiteline ost, millel oli üleandmise ajal isegi nimestik ja mille eest maksti 1590 bankorubla, on jäänud arhiivimaterjalide lünklikkuse tõttu konkreetse isikuga seostamata.¹⁴ Hulk raamatuid osteti **R. G. v. Kirchnerilt** (150 rbl. väärtuses),

⁸ Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Т. 16: 1800–1801. №. 19387.

⁹ Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. Tartu, 1962. Lk. 14. (TRÜ Toim.; 115.)

¹⁰ EAA, f. 402, nim. 12, s. 1, l. 4, 5, 32p, 129, 190–192.

¹¹ Vigel, E. *Op. cit.*. Lk. 19; nimekirj: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 2–20.

¹² Vigel, E. *Op. cit.*. Lk. 26.

¹³ nimekirj: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 24–26.

¹⁴ Vigel, E. *Op. cit.*. Lk. 26 on köidete arvuks märgitud 894; EAA, f. 402, nim. 12, s. 2, l. 42.

Võisiku mõisa koduõpetajalt, hiljem Peterburis tegutsenud ajaloolaselt **A. C. Lehrbergilt** (478 rbl.) ja rittmeister **v. Gersdorffilt** Tartust (100 rbl). Kirjavahetust peeti veel mõne kogu ostmise üle.¹⁵ J. A. Urlsbergeri kogu ostmine Augsburgist lükati näiteks tagasi põhjendusega, et see sisaldab rohkesti haruldusi, mis pole vastavatud ülikoolile esmatähtsad.¹⁶ Kümneid köiteid saadi 1802. a. annetuseks kapten **Johann von Hehnilt**,¹⁷ ja 1803. a. ostudena kolleegiuminõunik **Georg v. Doppelmairilt**, kubermangusekretär **Raissilt** (Tartus) ja rentmeister **Flohrilt**.¹⁸

1803. a. veebruaris saadi annetuseks Berliinist ülemõigusnõunik **O. N. Baumgarteni** leselt üle 4000 tema mehele kuulunud õigusteaduslikku dissertatsiooni, mis jõudsid kohale detsembris.¹⁹ Märtsis 1803 jõudis Tartusse Tallinna raamatukaupmehe Bornwasseri vahendusel 400 bankorubla eest ostetud arstiteaduslik kirjandus, mis oli kuulunud dr. **Justus Samuel Waltherile** — kokku 111 raamatut ja brobüüri.²⁰ 1803. a. käisid ikka veel läbirääkimised endise Liivimaa kindralsuperintendendi **C. D. Lenzi** rohkem kui 4000-kõitelise raamatukogu ostmiseks, mis olid alanud umbes 3 aastat tagasi, ja mis lõpuks omandati.²¹ 1803. a. kinkis dr. **J. G. Schultz** Thornist (tänapäeval Torun) 1410 köidet peamiselt arsti- ja loodusteaduslikke teoseid.²² 1804. a. sai ülikool raamatuid Riia linnaarsti dr. **J. C. Dorn-dorffi** pärandi hulgast. Kogu koosnes peamiselt meditsiinilisest kirjandusest, kokku 544 numbrist, millest osteti umbes 300 köidet, neist väike osa anti ülikooli kliinikute raamatukogule. Raamatute eest maksti 350 bankorubla.²³ 1804. aastaga on seotud ka Helmstedtis tegutsenud matemaatiku **J. F. Pfaffi** raamatute saabumine Tartusse. Raamatuid oli kokku 480, mis oli peamiselt matemaatikaalne kirjandus ja need osteti omaniku venna J. W. A. Pfaffi vahendusel, kes oli Tartus mõned aastad astronoomiaprofessoriks.²⁴

Väärtuslikuks ostuks oli 1805. a. Hannoverist omandatud riigimehe ja õpetlase **D. H. L. von Ompteda** maakaartide ja maateadusliku kirjanduse kogu, mis koosnes "2103 lehest ja 47 köitest ja konvoluudist", mille eest maksti 1000 riigitaalrit.²⁵ 1806. a. saadi osa **J. G. Herderi** raamatukogust — 170 köidet.²⁶ 1806. a. osteti **J. F. v. Reckelt** 511 köidet

¹⁵ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 42; raamatute nimekirjad vt. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 20p–21p; s. 244, l. 8.

¹⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 1, l. 6; EAA, f. 402, nim. 12, s. 2, l. 240p.

¹⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 20.

¹⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 22–23; EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 50p.

¹⁹ EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 32p, 76p; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 1, l. 12; Die Kaiserliche Universität Dorpat: Denkschrift zu ihrer fünfundzwanzigsten Feier... Dorpat, 1827. S. 23.

²⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 55, l. 6; EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 77, 79p; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 41; nimekiri: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 244, l. 4–6.

²¹ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 14–16; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 240, l. 1–5.

²² EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 272.

²³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 1, l. 17p; nimekiri: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 27–35; EAA, f. 402, nim. 4, s. 70, l. 30.

²⁴ EAA, f. 402, nim. 4, s. 70, l. 30; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 1, l. 24p–25.

²⁵ Jaanson, E. Eesti ja Läti vanemad kaardid Tartu Ülikooli Raamatukogus // Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. Tallinn, 1994. Kd. 28. Lk. 189–194; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 57; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 242, l. 41–48; EAA, f. 402, nim. 12, s. 8, l. 169.

²⁶ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 56–57.

peamiselt Baltimaid puudutavat kirjandust,²⁷ samal aastal omandati kreeka ja rooma klassikute teoseid Tartu ülikooli õppejõult **K. Struvelt** (täiendavalt veel 1814. a.).²⁸ 1808. a. kinkis parun **Moritz Freiherr v. Wrangell** Luhde/Lugazhi mõisast 255 “peamiselt alkeemilisi ja vanemaid teoloogilisi teoseid”.²⁹ Samal aastal müüsid raamatukogule suuremates kogustes kirjandust kaks teadlast — Tartu ülikooli arstiteaduskonna professor **H. F. Isenflamm** (120 kd.) ja tulevane ajalooprofessor **G. Ewers** (Venemaa ajaloo alane kogu).³⁰

Suhteliselt rohkesti kingiti teoseid ükshaaval, esialgu väga sageli ka haruldusi. On väidetud, et raamatukogus olid 19. sajandi algul paremini esindatud “teoloogia, meditsiin, õigusteadus, looduslugu ja osa ajaloost ning filosoofiast, kui ka matemaatika, geograafia, riigiteadused, antiikkirjandus, uuem keeleteadus, üldine kirjanduslugu, kaunid kunstid ning *varia*”.³¹ Ka E. Vigel on esitanud sama temaatikaga nimekirja, ehkki mõnevõrra erineva. Näiteks teoloogia on tal märgitud vastupidi nõrgalt esindatute hulka, samasse on paigutatud ka ilukirjandus.³² Kõige tõenäolisemalt oli teoloogia siiski hästi esindatud, tänu just Lenzi raamatukogule.³³ Sellest teatab ka üks 1808. a. kirjutatud K. Morgensterni kiri raamatukogu sekretärile ja teised dokumendid.³⁴

Raamatukogu 1807. a. aruandes on esile tõstetud filosoofiaalase kirjanduse vähesust.³⁵ võrreldes teiste aladega oleks tarvis pöörata rohkem tähelepanu meditsiinilise kirjanduse komplekteerimisele, sest ühelt poolt kaotab osa kirjandust oma aktuaalsust, teisalt tuleb palju uusi uurimusi peale. Morgenstern on rõhutanud, et ta püüdis kõiki erialasid võrdselt komplekteerida.³⁶ Puudujääke kompenseerisid üsna tublisti õppejõudude isiklikud raamatukogud, ehkki mitte vajalikul määral. Raamatute kaasatoomine oli üpris tülikas, sagedased olid sekeldused tolliametiga ja Tartusse saadetud raamatute kättesaamisega, kaasavõetava varanduse piirväärtuseks oli kehtestatud 3000 rbl.³⁷ Küsimuse tähtsusest annab siiski tunnistust fakt, et üleüldse üks esimesi rahvahariduse ministeeriumi korraldusi (14. okt. 1802) andis Tartu ülikooli tööle asuvatele teadlastele võimaluse raamatuid kaasa tuua tollis avamata,³⁸ seda Venemaal range tsensuurimääruse kehtestamise eel 1804. a.

²⁷ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 57.

²⁸ EAA, f. 402, nim. 4, s. 164, l. 30p; EAA, f. 402, nim. 4, s. 300, l. 19p.

²⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 17, l. 31p.

³⁰ EAA, f. 402, nim. 4, s. 206, l. 38p.

³¹ Rußland unter Alexander dem Ersten: Eine historische Zeitschrift / Hrsg. v. Heinrich Storch. St. Petersburg; Leipzig, 1804. Bd. 2. S. 230.

³² Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 44.

³³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 42 (hinnang 1804. a-le).

³⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 73, l. 130p; EAA, f. 402, nim. 4, s. 70, l. 12p.

³⁵ EAA, f. 402, nim. 4, s. 194, l. 36.

³⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 58; EAA, f. 402, nim. 4, s. 70, l. 30p.

³⁷ Сборник постановлений по министерству народного просвещения. СПб. 1864. Т. I. Стлб. 124.

³⁸ *Idem.* Т. I. Стлб. 6.

Erakogud

Ühest küljest ei kuulunud raamatukogu komplekteerimise põhimõtete hulka tervete kogude ostmine, kuna eesmärgiks oli välja valida vajalikud teosed³⁹, teisest küljest, nagu eelnevast selgus, just erakogude baasil loodi alus Tartu Ülikooli Raamatukogule. See vastuolu on hõlpsasti seletatav. Üksikute teoste kaupa ostmine oleks olnud tunduvalt kulukam ja ka tülikam ning alustamiseks nimetatud meetod sobis. Ilmselt juba 1805. aastast alates loobus K. Morgenstern kogudeviisi ostmisest, eriti kui paljud teosed olid raamatukogul juba olemas.⁴⁰ Ostetavaid erakogusid püüti omavahel erialaselt sobitada, eriti algusaastatel. Kõiki ülikoolis õpetatavaid valdkondi need küll ei täitnud, kuid siiski märkimisväärse osa. Ka pärast raamatukogule alusepanemist on omandatud hulgaliselt kogusid kas kingitusena või soodsa hinna eest. Hiljem jätkus raamatukogu täiendamine peamiselt õppejõudude poolt nõutud teoste muretsemisega üksikhaaval.

Suure arvu köidete kokkukogumist ei peetud vajalikuks, isegi kui teosed saadi tasuta või poolmuidu. Iga annetusjuhtugi vaagiti tõsiselt ja pakutavat võrreldi hoolikalt olemasoleva kirjandusega. Näiteks dubleerimise tõttu loobuti A. W. Hupeli raamatukogu ostmisest tema pärijatelt.⁴¹ Paljudel juhtudel ei säilitatud kogu tervikuna, eraldatud dublettide arvel tekkis reserv uute vajalike teoste muretsemiseks. Kuna kinkijateks olid tihti pikka aega Tartu ülikooli teenistuses olnud õppejõud, siis olid nende isiklikud teosed tavaliselt vastavuses ülikooli raamatukogu fondidega. Eriti kehtib see raamatukogu omaaegse direktori K. Morgensterni osas. Erakogudega saadi väga erinevat kirjandust, nii endiste omanike erialalt kui muudest valdkondadest.

Haruldused

Harulduste soetamist Tartu ülikooli raamatukogule ei peetud esmatarvilikuks, sellest soovitati isegi hoiduda — see arvati Göttingenist lähtunud põhimõtteks. Morgenstern kui peamine vastutaja raamatukogu loomise eest väljendas seda teemat puudutavaid põhimõtteid mitmel korral, kirjutades juba 1803. a., et osta tuleb teoseid “klassikalise väärtusega”.⁴² Ettevaatlikku suhtumist haruldustesse on lugeda ka tema kirjast 1805. a. lossiraamatukoguhoidjale prof. Goessile Ansbachis.⁴³ Aasta hiljem, 1806, kirjutab ta prof. K. G. Schreiterile Leipzigsisse, et Tartus pööratakse vähe tähelepanu luksusväljaannete ostmisele, sest osta on vaja rohkesti.⁴⁴ Ometi on märkimisväärne osa sellest tänapäeval nii harva kättesaadavast ja hinnalisest kirjandusest saadud just möödunud sajandi esimestel kümnenditel. Eriti selgelt domineerivad igat liiki haruldused 1802–1808 aasta annetustes,⁴⁵ hilisematel aegadel kaovad nad aga suurema rakendusliku väärtusega kirjanduse varju.

---

³⁹ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 53.

⁴⁰ Noodla, K. *Op. cit.* Lk. 50; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 53, 57.

⁴¹ Noodla, K. *Op. cit.* Lk. 50.

⁴² TÜR KHO, Mrg. DCVI, Corr. 2, l. 165p; Noodla, K. *Op. cit.* Lk. 52.

⁴³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 68.

⁴⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 85p.

⁴⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 250.

Tartu ülikooli asutamisega oli tekkinud hoiukoht, kus neid teoseid sai säilitada ja kus neid vajati. Harulduste üleandjate hulgast leiame kõige erinevamate erialade ja haritlaskategooriate esindajaid, kes mõistsid nende raamatute museaalset väärtust. Kõrget antikvaarset hinda neil tol ajal veel polnud ja seetõttu loobuti raamatutest kergesti. Põhjalikumalt on uuritud aastatel 1802–1836 üksikannetustena saabunud Lääne-Euroopa raamatut 15.–17. sajandist. Sel ajavahemikul saadi 52 isiku käest kingitusena 148 väärtteost, neist neli olid inkunaablid. Annetajate hulgas oli neli õppejõudu, seitse endist üliõpilast, õpperingkonna kuraator C. Lieven, mõned ülikooli audoktorid ja ametnikud. Kümneid haruldusi annetasid publitsist **W. C. Friebe** (1811), vaimulik **K. G. Sonntag** (1813), paruness **Charlotte von Fersen** (sünd. Mellin) Tallinnast (1813) ja kohtunik **H. von Hagemeister** (1820). Paruness von Ferseni käest saadi ühtekokku 128 köidet, nende seas 74 peamiselt teoloogilise sisuga trükist 16.–17. sajandist.⁴⁶ Rohkesti vanu ja väärtuslikke trükiseid saabus peaaegu kõigi suurte, eriti aga Morgensterni, Giese, Bergmanni, Aleksandrovi, Herderi ja Schultzi erakogudega, millel peatutakse edaspidi iseseisvalt. Paljud raamatukogus hoitavad inkunaablid (tänaeks leitud kokku 48), tuntud trükikalite — Elsevieride, Plantini, Aldus Manutiuse, Stephanuse, Oporini, Petit' jt. — trükised on saadud erakogudega.

Suuremad ja väärtuslikumad eraraamatukogud

Järgnevalt püütakse iseloomustada seda osa TÜ raamatukokku sattunud eraraamatukogudest või nende osadest, mis olid suured, mõnel juhul küll siiski väiksemad, kuid sisult väärtuslikud, või kuulusid ajalooliselt tuntud isikutele. Sihiks on kirjeldada raamatute saamislugu, iseloomustada kogude suurust, nende temaatilist ja keelelist koostist, trükiste ajalist kuuluvust. Nimetamata on jäetud haruldased või erakorralised teosed ja pole kaldutud omanike biograafilistesse üksikasjadesse. Viidates ilmunud uurimustele, mida suuremate kogude puhul on aastate jooksul kogunenud õige rohkesti, võivad lugejad sügavama huvi korral leida andmeid peaaegu kõikidest refereeritud käsitlustest. Kogusid käsitletakse saabumise kronoloogias. Et senini on mõned suured eraraamatukogud Tartu ülikooli raamatukogus lähemalt uurimata, ei peatuta neil (Ungern-Sternbergi ja Loewenwolde raamatukogu ning O. N. Baumgarteni dissertatsioonid), samuti ei leia käsitlemist D. H. L. v. Ompteda kaardikogu.

Maria Aurora von Lestocqi (1720-?) raamatuannetus saabus Tartu ülikooli raamatukokku juba 1800. a. augustis, vähemalt selle esimene osa. M. A. v. Lestocq, sünd. Mengden, pärines vanast Liivimaa aadlisuguvõsast ja oli abielus Jelizaveta Petrovna ihuarsti krahv Johann Hermann von Lestocqiga (1692–1767). Raamatukogu oli kuulunud peaaegu tervikuna õrnemale poolele. Raamatute üldarv oli üle kolme ja poolesaja köite, need olid eranditult 18. sajandist, enamik selle viimasest kolmandikust. Tubli kolmandik raamatuist oli maateaduse ja ajaloo alalt, neljandiku moodustasid omal ajal populaarsed juturaamatud, ligi viiendiku usuline kirjandus. Teosed olid saksakeelsed. Oma iseloomult oli see rohkem

⁴⁶ Nagel, O., Tankler, H. Aastatel 1802–1835 annetusena saadud 15.–17. sajandi Lääne-Euroopa trükised // TRÜ Toim. Tartu, 1979. Vihik 457. Lk. 13, 27–28; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 17, l. 32.

lugemishuvilise linnakodaniku kui aadliku lugemisvara.⁴⁷ Raamatukogu nimekiri on säilinud.⁴⁸ Lestocqilt saadud raamatud jaotati algselt laiali erinevate osakondade vahel, umbes 1982. aastast on ta taastatud iseseisva koguna, mis paikneb käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas.

Endise Liivimaa kindralsuperintendendi **Christian David Lenzi** (1720–1798) raamatukogu muretseti Tartu ülikooli raamatukogule ühena esimestest. Läbirääkimised selle ostmiseks algasid juba 1799. aastal. Kogu müümist korraldas omaniku poeg, pastor F. D. Lenz, hilisem Tartu ülikooli eesti keele lektor. Usuteaduskonna nõusolekuta seda osta siiski ei juletud ja nii venis asja otsustamine. Kogu otsustati omandada alles 1803. a. suvel väga tagasihoidliku hinna, 1500 rubla eest. Kurioosumina on teada, et inkunaabli — Hieronymus. Epistolae. (Nürnberg, 1495) — väärtus oli hinnatud viiele rublale! Enamused olid kogus trükised 17. ja 18. sajandist, oli aga ka varasematest aegadest, muu hulgas nimetatud inkunaabel.⁴⁹ Raamatute kogusumma oli 4465, neist suurema osa moodustasid vaimulikud raamatud (3076), ilmalikke teoseid oli 1389. Viimaste seas oli kirjandusloolisi või sellesarnaseid teoseid 257 köidet, ajaloolisi 365, maateaduslikke teoseid ja reisi-kirjeldusi 60, filoloogilisi 359, filosoofilisi 157, nende kõrval ka ilukirjandust, mitmesuguseid filosoofilisi ja pedagoogilisi teoseid 191 köidet.⁵⁰ Selle kogu kataloog ja üks nimekiri on säilinud.⁵¹

Suurvürst **Konstantin Pavlovitši** annetus saabus Tartu ülikooli raamatukokku 1802. a. märtsis. Selle eest võlgneb raamatukogu tänu omaaegsele ülikooli kuraatorile Burchard v. Vietinghoffile, gen. Scheel, kes oli mõjutanud suurvürsti loovutama oma kogu avatavale Tartu ülikoolile.⁵² Hilisemad uurimused näitavad, et tegelikult kuulusid raamatud Aleksander I-le.⁵³ Kogu suurus oli 682 köidet, see koosnes prantsuskeelsetest teostest 18. sajandist. Esindatud olid paljud teadusalad.⁵⁴ Raamatukogu kataloog on säilinud.⁵⁵

Thornis (tänapäeval Torun) elanud meditsiinidoktor **Johann Gottlieb Schultzi** kogu suurus oli 1410 köidet ja see saabus raamatukokku 1804. aastal. Raamatud saadi kingitusena tema sõbra, Tartu raehärra Werner *jun.* vahendusel. Esialgne plaan oli olnud kogu Danzigis oksjonil maha müüa, kuid Werner oli mõjutanud omanikku seda äsjaavatud ülikoolile kinkima. Kogu väärtus hinnati esialgu 1500 bankorublale,⁵⁶ hiljem 3000–4000

⁴⁷ Rand, M. M. A. v. Lestocqi raamatuannetus // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 26–27.

⁴⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 248.

⁴⁹ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 16, 18.

⁵⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 240, l. 2–5; E. Vigel toetub oma Lenzi kogu kohta antavas ülevaates ilmselt samadele andmetele, kahjuks on sattunud selle temaatilisse jaotusse mõned vead (Vigel, lk. 16).

⁵¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 240, l. 7–24; *Ibid.*, nim. 241.

⁵² Jaesche, G. B. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten ... der neu angelegten Kayserlichen Universität zu Dorpat in Lievland. [Dorpat, 1802]. S. 88.

⁵³ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 27; eksib Мухин С. Судьба одной библиотеки. Л., 1929. С. 33.

⁵⁴ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 29.

⁵⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 249.

⁵⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 8, l. 20p.

bankorublale, on teada ka kogu kohaletoiemtamise maksumus, mis oli 250 rubla.⁵⁷ Poole Schultzi kogust moodustasid vanemad arsti- ja loodusteaduslikud teosed.⁵⁸ Kogu kataloog on säilinud.⁵⁹

Berliini õigusteadlase professor **Otto Nathanael Baumgarteni** (1744–1802) dissertatsioonid saadi 1803. a. kevadel. Annetus tehti prof. F. Rambachi vahendusel. Kogu saadi tingimusel, et seda ei jaotata laiali.⁶⁰ Kahjuks puuduvad peaaegu igasugused täpsemad andmed selle ulatusliku saadete kohta. On teada, et dissertatsioonid kinkis õpetlase lesk ja nende arv ületas 4000.⁶¹ Kogu kataloogi või üksikasjalikku kirjeldust pole seni õnnestunud leida.

Johann Gottfried Herderi raamatukogu (1744–1803) oksjon leidis aset 1805. a. Weimaris. Seda reklaamiti laiemalt, trükitud kataloog saadeti mööda maailma laiali, nagu kirjutas Morgensternile raamatukogu usaldusmees *konrektor* Schwabe.⁶² Suuremate ostjate hulka kuulus ka Tartu ülikooli raamatukogu. Hinnad olid oksjonil suhteliselt kõrgele kruvitud, mistõttu mõnedki soovitud teosed jäid ülikoolil omandamata. Paari pildi pärast tuli raamatukogul võistelda muide Johann Wolfgang v. Goethega. Kokku omandas Tartu ülikool oksjonilt üle 500 teose.⁶³ Ostetud raamatud saadeti merd pidi Riiga, kuid kapten Lunau juhitud laevaga juhtus tormi ajal Riia lahes õnnetus ja see rööviti rannaelanike poolt paljaks.⁶⁴ Osa raamatuid päästeti, kuid raamatukogu loobus neist, et saada kätte kindlustusraha, nagu kirjutas Morgenstern Riiga koolidirektor Albanusele.⁶⁵ Hiljem ostis raamatukogu Riias korraldatud oksjonilt kõik päästetud, kuid vee läbi kannatada saanud raamatud, kokku 170 köidet. Need olid ajaloolised, kirjanduslikud ja filosoofilised teosed, paljud väga haruldased, varasemad neist olid trükitud 16. sajandil.⁶⁶ Herderi kogu omandamise asjus oli K. Morgenstern käinud 1805. a. Weimaris ja lootnud saada ülikooli raamatukogule mitte just väikese osa tema käsikogust.⁶⁷

Johann Friedrich Recke (ka Reck, 1764–1846), Miitavis tegutsenud ajaloolase ja kollektsionääri kogu osteti Tartu ülikoolile 1807. aastal 1000 bankorubla eest. See oli erialane kogu, mis sisaldas 511 köidet Liivi- ja Kuramaa kohta käivat kirjandust, läti-keelseid raamatuid ja naabermaade ajalooramatuid. Tiitlite arv võis E. Jaansonil arvates vähemalt topelt suurem olla.⁶⁸ Recke alustas raamatukogu loomist pärast õpinguid Göttingenis. Terve elu tegutses ta Kuramaa kõrgemates riigiametites, tegeldes töö kõrvalt aja-

⁵⁷ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 253^a, l. 20–21.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 252.

⁶⁰ EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 32p, 76p.

⁶¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 4, 27; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 68.

⁶² Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 57.

⁶³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 246, l. 49–50.

⁶⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 75, 81p.

⁶⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 82–82p.

⁶⁶ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 57; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 83.

⁶⁷ TÜR KHO, Mrg. DCVII, Corr. 3, l. 27.

⁶⁸ Jaanson, E. Die Bibliotheca Reckiana in der Universitätsbibliothek Tartu / Buch und Bibliothekswissenschaft im Informationszeitalter / Hrsg. E. Plassmann, W. Schmitz, P. Vodoseck. München; New York; London; Paris, 1990. S. 407–414.

looga. Raske oli tal lahkuda oma lemmikutest.⁶⁹ Kogu ostmine ei läinud libedalt, sest juristid J. L. Mützel ja C. H. G. Köchy olid seisukohal, et enamik teostest on raamatukogul juba olemas.⁷⁰ Suurema osa kogust moodustas *Curonica*. Trükised kuulusid peamiselt 18. sajandisse, kuid õige mitmed neist 16. ja 17. sajandisse. Kingitusena andis omanik üle konvoluudi neljast inkunaablist.⁷¹ Kogusse kuulus nii kapitaalseid teoseid kui pisitrükiseid. Sisult olid nad enamikus ajaloolised, aga ka statistilised, õigus- ja riigiteaduslikud. Läti-keelsed trükised moodustasid kaaluka osa. Von Recke sooviks oli säilitada kogu laiali jaotamata, kuid seda ei tehtud.⁷² Raamatukogu käsikirjalist kataloogi pole leitud ja seetõttu tuli tublisti vaeva näha selle rekonstrueerimisega.

Keemiaprofessor **Ferdinand Giese** (1781–1821) kogu saadi pärandusena 1821. a. Giese töötas Tartus lühikest aega (1814–1821) ja suri suhteliselt noorelt. Ta oli sellega arvestanud ja testamendi valmis teinud.⁷³ Giesel oli valdavalt erialane kogu, koosnedes keemia-, füüsika- ja farmaatsiaalasest kirjandusest. Giesel saadud koguga omandati ilmselt 1114 köidet trükiseid, nende seas rohkesti dublette (548 köidet).⁷⁴ Koos koguga omandati ka mõningaid tema käsikirju ja kirjavahetust.⁷⁵ 1821. a. hinnangute järgi oli kogu väärtuseks üle 6500 rubla.⁷⁶ Mitte kõik Giese ramatud ei sattunud raamatukokku, suhteliselt väike osa müüdi 1821. a. Tartus avalikul oksjonil.⁷⁷ Kogu säilitatakse omaniku soovi kohaselt iseseisvalt memoriaalkoguna.

Kindralleitnant **Pavel Konstantinovič Aleksandrovi** (1808–1857), suurvürst Konstantin Pavlovitši vallaspoja kogu saadi 1832. a. lõpus. See oli kujunenud omaaegse Peterburi Teaduste Akadeemia presidendi I. A. Korffi (1697–1766) ja nn. Marmorpalee raamatukogu baasil, mille omanikuks oli varem olnud Katariina II favoriit krahv G. Orlov (1734–1783). Mõlemad kogud oli P. Aleksandrov saanud päranduseks oma isalt. Eksliibrised ja omanikumärkmed on võimaldanud kindlaks teha palju teisigi tuntud varasemaid omanikke. Orlovi kogu koosseisus oli omakorda Peeter I lähikondlasele Andrei Matvejevile (vähemalt 41 köidet) ja nn. Paul I “suurde raamatukogusse” kuulunud teoseid.⁷⁸ Raamatukogu koosnes 2953 köitest (u. 3480 nimetust, nende seas 20 käsikirja). Sisult olid need peamiselt juriidilised, ajalooalased, filosoofilised ja diplomaatilised teosed, kuid sealt võis leida ka ilukirjandust, meditsiinilaseid teoseid jm., mis olid trükitud 16. sajandi lõpust kuni

⁶⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 243; Jaanson, E. *Op. cit.*. Lk. 410.

⁷⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 243, l. 6–6p.

⁷¹ Inkunaablid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus = Catalogus incunabulorum quae in Bibliotheca Universitatis Litterarum Tartuensis asservantur: Kataloog / Koost. O. Nagel. Tallinn, 1982. Nr. 20, 21, 35, 46.

⁷² Jaanson, E. *Op. cit.* Lk. 410–412.

⁷³ EAA, f. 402, nim. 8, s. 714, l. 8.

⁷⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 483, l. 32.

⁷⁵ Tänapäeval isikufond nr. 13 käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas.

⁷⁶ Ilomets, T. F. Giese memoriaalkogust // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi teesid. Tartu, 1972. Lk. 26–28; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 66–68.

⁷⁷ EAA, f. 402, nim. 8, s. 714, l. 40.

⁷⁸ Vorobjova, N. P. K. Aleksandrovi raamatukogu // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents: Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 30; vt. ka Библиотека А. А. Матвеева (1666–1728): Каталог. М., 1985.

18. sajandi lõpuni. Kogu sisaldab üle saja Lääne-Euroopa 16. sajandi trükise, nende hulgas ka kuulsate trükkalite Plantini (3 raamatut), Frobeni (2), Oporini (1) ja Elsevieride (22) toodangut. Domineerivad saksa- ja ladinakeelsed teosed, rohkesti oli raamatuid prantsuse, aga teisteski keeltes.⁷⁹ Suurem osa Aleksandrovi raamatukogust asub Helsingi ülikooli raamatukogus.⁸⁰ Aleksandrovile kuulunud raamatuid on aegade jooksul hoitud memoriaalkoguna, mingil põhjusel sattus suhteliselt väike osa tema raamatutest kunagi üldfondi. 1979. aastast hakati kogu üle viima käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda, kus ta asub tänapäeval tervikuna. Raamatukogu kataloog on säilinud.⁸¹

Pastor **Gustav Bergmanni** (1749–1814) kollektsoon saabus raamatukogusse 1837. a. G. Bergmann tegutses pikka aega pastorina Liivimaal — Arraschis/Araišis, Salisburgis/Mazsalacas ja Ruhjas/Rujienas. Tal oli suur isiklik raamatukogu, millele oli alus pandud juba isa poolt, kes oli samuti tegutsenud Liivimaal pastorina. Väärtuslikuma osa sellest moodustas piiblite ja vaimuliku kirjanduse kollektsoon, kus oli enam kui 40 keeles trükiseid 15.–19. sajandist ja mis osteti omaniku pojalt B. F. B. Bergmannilt. Otsustades käsikirjalise kataloogi järgi, jäeti raamatukogus juba olemasolevad teosed ostmata. Bergmanni kogu koosnes 761 köitest ja 1094 nimetusest, selle koosseisus oli mitmeid konvoluute. Bergmanni kogus on 5 inkunaablit, 70 paleotüüpi, üle 60 raamatu 16. sajandi teisest poolest, üle 400 17. sajandi trükise. Kogust leiab Plantini (3), Stephanuste (2), Frobeni (2) ja Elsevieride (5) trükikoja toodangut. Tuntud piiblikoguna (109 piiblit), leiab sellest piibli osi (90, peamiselt Davidi psalterid ja Vanad Testamendid), katekismusi, laulu ja palveraamatuid, teoloogiaalaseid dissertatsioone, jutlusi jm. Poole kogust moodustavad saksakeelsed raamatud, peaaegu kolmandiku ladinakeelsed, üle paarikümne nimetuse on prantsuse, hollandi, inglise, vana kreeka ja heebrea keeles.⁸² 1892.–1894. a. koondati see memoriaalkoguks, millena ta säilib tänini, asudes algul üldfondis, 1982. aastast käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas.

Tartu õpperingkonna omaaegse kuraatori, tuntud kirjaniku **Friedrich Maximilian von Klinger**i (1752–1831) raamatukogu kingiti TÜ raamatukogule 1835. a. tingimusel, et see antakse üle pärast lese surma.⁸³ Varsti pärast seda, kui Peterburi ajalehed olid 1844. a augustis teatanud F. M. v. Klingerile lese surmast, toodi kogu Tartusse.⁸⁴ Selle saamisel oli suuri teeneid Morgensternil, kel olid kirjanikuga lähedased suhted ja kellest Klinger lootis saavat oma biograafi. Suuremate tulemusteni Morgenstern biograafina küll ei jõudnud, kuid

⁷⁹ Vorobjova, N. *Op. cit.* Lk. 32; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 60–65; Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse: Näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus, detsember 1995 – märts 1996 / Näitus ja kataloog N. Vorobjova. Tartu, 1995.

⁸⁰ Кулябко Е., Бешенковский Е. Судьба библиотеки и архива М. В. Ломоносова. Л., 1975. С. 6–7; Белякова Г. Сокровища Хельсинкской коллекции // Альманах библиофила. М., 1983. Вып. 14. С. 73.

⁸¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 480.

⁸² Тааль К. Густав Бергманн и его книжное собрание в научной библиотеке Тартуского университета // Latvijas PSR Zinatnu Akademijas Vestis. 1990. N 4. Lpp. 64–69.

⁸³ TÜR KHO, Mrg. DCXIII, Corr. 9, l.16.

⁸⁴ Das Inland. 1844. 22. Aug., Nr. 34. Sp. 546.

tema poolt kogutud materjali on hinnatud kõrgelt.⁸⁵ Kahtlemata mõjus Klingeri otsusele ka see, et ta oli pikka aega (1802–1817) Tartu õpperingkonna kuraator. Klingeri raamatukogu sisaldas kokku 5591 köidet ja 1272 nimetust. Domineeris erinevate rahvaste kirjandusklassika, sageli originaalkeeltes, sealt võis leida rohkesti antiikautorite teoseid, kreeka autorid olid seejuures esindatud peamiselt tõlgetega.⁸⁶ K. Morgensterni päevaraamatutes (“Meine Beschäftigungen”) on arv pisut väiksem — 5380 köidet, kuid keelilise jaotusega — prantsuskeelseid raamatuid oli kogus 2363, saksakeelseid 1382, ingliskeelseid 910, itaaliakeelseid 558, kreeka- ja ladinakeelseid 117, muudes keeltes 50.⁸⁷ Raamatukogu saabus koos 19 kapiga, mis on praeguseni alles ülikooli ajaloo muuseumis. A. Storch on hinnanud raamatute väärtust 40 000 bankorublale. Klingeri teoste käsikirju selles ei leidunud.⁸⁸ Kogu säilib iseseisva koguna üldfondis.

Karl Morgensterni (1770–1852) raamatukogu oli kindlasti suurim, julgeksime öelda, et ka väärtuslikum erakogu, mis on jõudnud Tartu ülikooli raamatukokku. 11621-köiteline kogu saadi pärandusena 1853. a. See oli kindlasti suurim eraraamatukogu Tartus tol ajal. Kogu väärtust ülikoolile suurendas ka asjaolu, et see oli kujunenud püsivalt raamatukogu fondide koostist silmas pidades. Mitmekülgnes kogus olid ülekaalus antiikautorite teosed ja nende kommentaarid ning antiikaega puutuv kirjandus. Rohkesti oli kogus saksa, inglise ja prantsuse ilukirjandust. Sellest leiab palju kirjanduslugusid, keeleõpikuid ja grammatikaid, sõnaraamatuid, filosoofiaalast, kunsti ja teadusloolist kirjandust. Selles kogus oli suur osa haruldustel.⁸⁹ Hoolimata oma suurusest, on Morgensterni kogu olnud tänapäeval kõige enam uurijate tähelepanu all.⁹⁰ Teadlasele endale oli pühendatud 1970. a. tähtpäevakonverents ja ka 1995. a. toimus ettekandepäev. Morgensterni kogu säilib memoriaalkoguna. Koos raamatukoguga andis omanik üle oma käsikirjalise pärandi, kust leiab andmeid nii raamatukogu kui ülikooli ajaloo kohta ja igat liiki omaaegset kultuuriloolist informatsiooni. Suur väärtus on tema päevikutel ja kirjavahetusel.⁹¹

Tuntud loodusteadlaselt **Karl Ernst von Baerilt** (1792–1876) osteti aastatel 1869–1872 ülikooli raamatukogule kirjandust kuuel korral. 1867. aastal oli K. E. v. Baer asunud elama Tartusse, kus ta oli omandanud ülikoolihariduse. See oli järelejäanud osa tema raamatukogust, põhiline osa müüdi Peterburi Teaduste Akadeemia raamatukogule. 1870. aastal omandas suure hulga teadlase raamatukogust, selle arenguloolise osa (1422 teost) Tartu ülikooli võrdleva anatoomia instituut. Tänapäeval säilib see osa kogust Tartu Ülikooli

⁸⁵ Oissar, E. K. Morgenstern ja F. M. Klinger // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 25.

⁸⁶ Anders, E. Notizen über die Universitäts-Bibliothek 1827–1852: Drucksache: TÜR KHO, f. 4, s. 150, l. 92.

⁸⁷ TÜR KHO, Mrg. DC, l. 37p.

⁸⁸ TÜR KHO, Mrg. DCXIV, Corr. 10, l. 122.

⁸⁹ Hansson, E. jt. K. Morgensterni isiklik raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 84.

⁹⁰ Hansson, E. Tartu teadlaste teosed professor Karl Morgensterni raamatukogus // TRÜ Toim. Tartu, 1979. Vihik 457. Lk. 3–10; Schmidt, K. Karl Morgenstern und seine Privatbibliothek // Bibliothek. Forschung und Praxis. 1994. Bd. 18. Nr. 3. S. 384–387.

⁹¹ Rand, M. K. Morgensterni käsikirjade kogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 97–101.

anatomia instituudis.⁹² On andmeid, et Baerile kuulunud raamatuid ostsid ka mõned Tartu ülikooli professorid (A. Kotljarevski, R. Hausmann). Raamatute jõudmist ülikooli raamatukokku vahendas TÜ anatoomiaprofessor L. Stieda, Baeri esimene biograaf ja teadusliku pärandi korraldaja. Baeri raamatud, kokku 308 nimetust, osteti odavalt — 277 rubla eest. Seda väärtuslikumaks tuleb tehing tunnistada, sest õnnestus saada vaid teosed, mis raamatukogul puudusid. Raamatuid oli põhiliselt kahelt alalt — bioloogiaalased, sagedamini zooloogiaalased, ning Venemaad puudutavad teosed, mida teadlane ise *Rossica*'ks nimetas. Viimane jagunes temaatiliselt järgmisteks valdkondadeks: geograafia, etnograafia, hüdrograafia, ajalugu, kaubandus ja turud, statistika, põllumajandus, jahindus ja kalandus, metsakasvatus, raudteed ja postiolud. Omandatud teoste ilmunisajaks olid aastad 1635–1870. Ostetu hulgas oli raamatuid, perioodika- ja jätkväljaandeid, dissertatsioonid, mitmesuguseid akadeemilisi pisitrükiseid.⁹³

Kindralleitnant krahv **Georg (Jegor) Igelströmi** (1810–1890) memoriaalkogu oli üks viimastest suurtest kogudest, mis jõudis ülikooli raamatukokku 19. sajandil. Raamatukogu üleandmine toimus Eestimaa rüütelkonna sekretäri E. Igelstömi kaudu 1890. aastal. Selle suuruseks oli umbes 450 nimetust.⁹⁴ Kogus domineerivad ajalooalased, eriti kunstiajaloolised teosed, kuid sealt leiab raamatuid, mis on iga erakogu puhul tavalised — ilukirjandus, reisikirjad (ka kaardid ja plaanid), mõned sõnaraamatud ja teatmeteosed. Ülekaalus on saksa- ja prantsuskeelne kirjandus peaaegu eranditult 19. sajandist. Igelströmi kogu säilib memoriaalkoguna.

Väiksemad ja vähemtuntud kogud⁹⁵

1827. a. saadi jurist C. G. Hauboldti käsikirju ostes ka üle saja juriidilise teose 18., enamasti 19. sajandist. Vanemad trükised kuuluvad 16.–17. sajandisse.⁹⁶

1840. aastal müüs ülikooli raamatukogule sadakond teost zooloogia eradotsent **Hermann Asmuss** (1812–1859). See oli valdavalt kaasaegne loodusteaduste alane kirjandus erinevates keeltes, mille seast võis leida ka haruldusi 16.–17. sajandist.

Aastatel 1852–1857 saadi Tartu ülikooli majandusteaduste professorilt **Eberhard David Friedländerilt** (1799–1869) umbes 500 raamatut nii ostude kui annetustena. Saksamaa ja tolleaegse Tartu jaoks veel üsna haruldane ingliskeelne kirjandus oli peamiselt kameraal- ehk riigiteaduste alalt, sagedamini riigiõiguslik või majandusteaduslik.

⁹² Noodla, K., Valt, M. E. Caroli Ernesti a Baer thesauro librorum de historia evolutions scriptorum // Folia Baeriana. Tallinn, 1976. Kd. 2. Lk. 46–67.

⁹³ Jaanson, E. K. E. v. Baeri isikliku kogu raamatud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 49–51; Karl Ernst von Baer 200: Näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus 28. veebruar – 4. mai 1992 / Koost. E. Jaanson. Tartu, 1992. 80 lk.; Jaanson, E. K. E. v. Baerile kuulunud raamatud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // Folia Baeriana. Tallinn, 1990. Kd. 5. Lk. 165–173.

⁹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146a, l. 516–517.

⁹⁵ Tankler, H. Mõnedest vähem teada olevatest erakogudest Tartu Ülikooli Raamatukogus // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 1992. Tartu, 1993. Kd. 4. Lk. 95–100.

⁹⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 478, l. 11.; nimekiri vt. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 541, l. 26–29.

1856. aastal omandas raamatukogu raamatuid itaalia päritoluga vaimuliku ja kooliõpetaja **Gustav Moritz Santo** (1802–1856) kogust. Sadakond köidet teoloogilist kirjandust kuulus 17., harvemini 16. sajandisse. Et kogu on kõnealustest ilmselt kõige väärtuslikum, peatume sel vähem tuntud isikul veidi pikemalt.

Santo, saanud teoloogilise hariduse, töötas esialgu pastorina Preisimaal. 1837. aastal asus ta Liivimaale. Tegutses õpetajana Riias, seejärel Miitavis ning 1846. aastast Tartus. Omaaegses ajakirjanduses leidub vihje tema väärtuslikule raamatukogule⁹⁷ ja teade, et Santo kuulus oma hinnalise erakogu ülikooli raamatukokku annetanud Ruhja pastori G. Bergmanni lähikonda.

1858.–1859. a. müüs ülikoolile odavalt hulga raamatuid usuteaduskonna palvel äsja ametist lahkunud professor **Karl Keil** (1807–1888). Temalt saadi üle 250 peamiselt usuteadusliku teose. Juba varem, 1853. a. oli prof. Keil raamatukogule müünud tühise summa eest umbes 30 dissertatsiooni. K. Keil oli muide ka isik, kes vahendas Bergmanni kogu müümist Tartu ülikoolile.

1861. aastal saadi tuntud metsateadlase, samal aastal surnud **Adolf Bode** (1806–1861) raamatuid. Kogu üldsuuruseks oli umbes 500 köidet ja 24 *Heft*'i,⁹⁸ millest raamatukogu pidas vajalikuks fondidega liita umbes poole. A. Bode kogus oli rohkesti metsandus-, jahindus- ja loodusteaduste alast kirjandust. Boded olid mõni aasta enne Adolf Bode surma Peterburist Tartusse ümber asunud. Raamatud andis üle lesk.

Pärast klassikalise filoloogia professori **Ludwig Mercklini** (1816–1863) surma osteti tema pärandi hulgast üle 100 kaasaegse teose muinasteaduste alalt. Initsiatiiv raamatute ostmiseks võis tulla tollaegaegselt ajaloo-keeleteaduskonna dekaanilt C. Schirrenilt. Ka need trükised omandas raamatukogu suhteliselt odavalt – 200 hõberubla eest.⁹⁹

1864. a. on aktsessiooniraamatusse sisse kantud umbes 170 köidet, mis varem kuulusid Venemaa rahandusministrile, juba aastate eest surnud krahv **Georg v. Kankrinile** (1774–1845). Võib aimata, et suuri teeneid nende raamatute omandamisel oli ministri väimehel, ülikooli omaaegsel kuraatoril Alexander von Keyserlingkil (ametis 1862–1869). Kankrini raamatud olid õige mitmest valdkonnast – õigusteadus, majandus, rahandus, sõjandus, ehitus, metallurgia, mineraloogia, reisikirjandus, geograafia, ajalugu jm.

3. juunil 1868 teatas raamatukogu ülikooli nõukogule, et talle on pärandina üle antud meditsiiniprofessor **Guido Samson von Himmelstiernale** (1809–1868) kuulunud 134 köidet uusimaid meditsiiniajakirju, suuremalt jaolt köidetuna. Neist 62 olid küll raamatukogu jaoks dubletid.¹⁰⁰

Aastail 1868–1871 võeti arvele üle 150 teoloogilise teose, mis varem kuulusid professor **Heinrich Kurtzile** (1809–1890). (H. Kurtz lahkus 1870. a. ülikooli teenistusest.) Eriilist rõõmu tunti eksegeetikaalaste teoste üle.¹⁰¹ Mõned H. Kurtzi käest saadud raamatud

⁹⁷ Das Inland. 1856. 3. Sept., Nr. 36. Sp. 574–582.

⁹⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 557, l. 353.

⁹⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 638, l. 29–32.

¹⁰⁰ EAA, f. 402, nim. 4, s. 840, l. 10.

¹⁰¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 834, l. 288–294.

olid trükitud 16.–17. sajandil. Ettepaneku Kurtzi raamatukogu ostmiseks, mille suurus oli esialgu umbes 500 köidet, tegi usuteaduskonna dekaan Theodosius Harnack.¹⁰²

Aastail 1868–1869 täienes raamatukogu ajaloo professor **Carl Schirreni** (1826–1910) käest saadud, enamasti ostetud raamatutega (arvult 250 ümber). Nende raamatute hulgas oli teaduslikku kirjandust erinevates keeltes peamiselt statistika ja geograafia alalt, üsna rohkesti oli ka filoloogia- ja ajalooalast. Arvestatav hulk sellest oli seotud asianistika, australistika ja afrikanistikaga.

1869. a. osteti aastatel 1836–1867 Tartus botaanikaprofessorina tegutsenud **Alexander von Bungelt** (1803–1890) 100 köidet erialast kirjandust erinevates keeltes.¹⁰³

Samal aastal on aktsessiooniraamatusse kantud 170 meditsiinialast teost, mis sissekande põhjal on varem kuulunud keskospidali assistendile.¹⁰⁴ Raamatukogu pole isiku nime nimetanud, kuid tõenäoliselt oli endiseks omanikuks **Nikolai Bleisch** (1839–1918), Tartu Ülikooli kasvandik, kes hiljem tegutses sõjaväearstina.

Omaaegse ülikooli professori, rohkem arhitektina tuntud **Johann Wilhelm Krause** (1757–1828) joonistuste, gravüüride, kaartide, plaanide ja üksikute raamatute (mõned 17. sajandist) üleandmine langes 1870. aastasse. Vahendajaks olid professori pojad Sigismund ja Rudolf Krause Kiievist.¹⁰⁵

1872. aastal saabus raamatukogusse kellegi “dr. Rauchi” pärandusest umbes 250 teost. Need kuulusid kõige erinevamatesse valdkondadesse (ilukirjandus, filosoofia, teoloogia, ajalugu, filoloogia, geograafia, poliitiline ökonoomia, loodusteadused, meditsiin, tehnika, sõjandus). Mõned neist teostest olid trükitud 16.–17. sajandil. Rauchi kogu omandamisega seotud üksikasju ei ole õnnestunud selgitada. Ilmselt on tegemist TÕ kasvandiku Georg **Adolph Dietrich Rauchiga** (1789–1864), Peterburis tegutsenud meedikuga, kes oli mõnda aega ka Nikolai I ihuarstiks.

1873. aastal osteti Hannoveris tegutsenud kohtuametniku **Friedrich Ernst Witte** (1803–1827) raamatukogust see osa, mis puudutas Indiat. Kogu suuruseks oli 232 teost (*Werke*), see saadi omaniku venna vahendusel 800 taalri eest.¹⁰⁶ L. Meyer iseloomustab põhjalikult nii kogu, nimetades seda “Witte sanskritiraamatukoguks”, kui selle omanikku. Witte käest saadud kollektiooni hulgas oli haruldusi ja luksusväljaandeid. Wittet on L. Meyeri poolt iseloomustatud kui tublit juristi, mitmekülgsede teaduslike huvidega inimest ja innukat kollektSIONÄÄRI.¹⁰⁷ F. E. Witte pärandas oma rikkalikud kogud Göttingeni ülikoolile.¹⁰⁸

Tartu ülikooli Professorite Instituudi (1828–1833) kasvandik, hilisem kirurgiaprofessor Nikolai Pirogov kirjutab oma mälestustes, meenutades ülikooliõpingute aega: “Baltikumis ei olnud kellelgi nii suurt ja mitmekülgselt raamatukogu, sellist gravüüride, skulptuuride ja

¹⁰² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146, l. 254–255.

¹⁰³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 346, l. 261–265p.

¹⁰⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 347, l. 15–28.

¹⁰⁵ EAA, f. 402, nim. 4, s. 840, l. 30, 45, 63, 65 jm.

¹⁰⁶ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 348, l. 50.

¹⁰⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 840, l. 135–138 jm.

¹⁰⁸ Haubitz, B. Friedrich E. Witte und das erste Archaeopteryx-Skelettexemplar // *Archaeopteryx: Jahreszeitschrift der Freunde des Jura-Museums Eichstätt* 1988. S. 51–61.

koopiate kogu nagu **Liphartidel**.¹⁰⁹ Umbes 50 aastat hiljem sattus selle kogu esimene osa Tartu ülikooli raamatukokku. Ka peale Esimese maailmasõja lõppu saadi raamatuid Liphartide perekonnale kuuluvast Raadi mõisast. 9. sept. 1880. a. teatas raamatukoguhoidja H. Kapp, et on valminud nimestik 1863. aastast põhiliselt Firenze elanud kunstiajaloolase Karl Eduard von Lipharti (1808–1891) kingitud raamatutest. Kokku haaras see 1815 teost, millest raamatukogu sai 1012 (2196 kd.), anatoomikum 17 (21), Loodusuurijate Selts 265 (565). 521 teost (1789 kd.) suunati raamatukogu dublettide kogusse. H. Kapp oli raamatud katalooginud oma puhkuse ajal. Talle maksti selle töö eest 250 rubla. K. E. v. Lipharti kogu on võetud arvele partiidena aastatel 1877–1880 ja sisaldab kirjandust mitmest valdkonnast. Domineeris loodusteaduste, meditsiini- ja ajaloolane raamat. Siin on aastaarvudes seni selgitamata ebakõla, sest arhiivandmete põhjal toimus kogu üleandmine 1879. a. Iseloomustades Lipharti kogu, kirjutab H. Kapp, et see 20-aastase tolmukorraga kaetud raamatukogu oli täielik 20 000-line kaos ja töö sellega ei kuulunud meeldivate ning tasuvate hulka.¹¹⁰

Tähelepanu väärivad samuti kindralleitnant **Eugen v. Sieversi** (1813–1882) poolt 1879. a. kingitud teosed, mis olid erinevatelt erialadelt.

1885. a. võeti arvele salanõunik von Maydelli poolt annetatud meditsiinilise sisuga raamatud. Nende hulgas oli kirjandust mitmes, ka vene keeles. Üsna tõenäoliselt kuulusid need raamatud varem parun **Peter von Maydellile** (1819–1884), kes töötas arstina põhiliselt Venemaal.

Peaaegu sada teost saadi 1870–1880-ndatel aastatel ostude ja annetustena omaaegselt meditsiiniprofessorilt **Ludwig Stiedalt** (1837–1918). Erialase kirjanduse kõrval omandati temalt raamatuid ajaloo, orientalistika, statistika ja mõnede loodusteaduste, eriti geograafia ja zooloogia valdkonnast.

1896. aastal omandas Tartu ülikooli raamatukogu väikese osa eesti keeleteadlase ja luuletaja **Mihkel Veske** (1843–1890) kogust, umbes 80 raamatut. See on varaseim eestlasele kuulunud kogu ülikooli raamatukogus; suurema osa moodustavad keeleteaduslikud teosed ja ilukirjandus. Terve kogu suurus oli umbes 800 köidet, selle saatuse kohta puuduvad praegu andmed.¹¹¹

Ostud oksjonitelt

Rohkesti kunagi erakogudesse kuulunud kirjandust omandati oksjonite kaudu. Morgensterni tähelepanekute kohaselt olid oksjonitelt ostetud raamatud umbes kolmandiku võrra odavamad, et nad olid tavaliselt köidetud, siis enamgi veel.¹¹² Oksjonid, kust teoseid hangiti, toimusid kõige sagedamini Tartus endas, Saksamaa linnadest Berliinis ja 19. sajandi teisest veerandist üha rohkem Halles. Mõlemas Saksa linnas osteti kirjandust rohkem kui kümnelt erinevalt oksjonilt. Sagedamini toimus ostude tegemine ka Kielis, Leipzigis ja

¹⁰⁹ Пирогов Н. Собрание сочинении. М., 1962. Т. 8. С. 259.

¹¹⁰ EAA, f. 402, nim. 4, s. 840, l. 304–308.

¹¹¹ Kleimann, K., Tankler, H. M. Veske raamatud Tartu Ülikooli Raamatukogus: Ettekanne M. Veske 150. sünniaastapäeva üritustel 8. oktoobril 1993. — Käsikiri TÜ Raamatukogus autorite valduses.

¹¹² Noodla, K. *Op. cit.*. Lk. 50.

Königsbergis, Riias ja Miitavis, mõnel korral Turus, üks kord Leidenis. Isikutele kuulunud raamatukogude kõrval omandas Tartu ülikool 1820-ndate lõpul – 1830-ndate algul kirjavara Saksamaa ülikoolide dublettide oksjonitelt.¹¹³ Esines juhtumeid, kus professorid tellisid raamatuid ülikooli raamatukogu kaasabil ka isiklikesse raamatukogudesse.¹¹⁴ Tartu ülikooli esindas Saksamaal toimunud oksjonitel tavaliselt mõni raamatukauplus, sagedamini see, kellega tal olid juba varem kujunenud sidemed. Ka 19. sajandi algul ülikoolis tegutsenud kirjandusliku korrespondendi üheks peamiseks ülesandeks oli oksjonite kohta informatsiooni hankimine.¹¹⁵

Oksjonite teemat Tartu Ülikooli Raamatukogu komplekteerimisallikana käsitletakse käesolevas artiklis esmakordselt. Kuna kättesaadav informatsioon oksjonite kohta on küllalt laialipillatud ja puudulik, on mõnigi kord tulnud olla ettevaatlik kogude sidumisel konkreetsete nimedega. Seetõttu peaks nimekiri uute uurimuste järel tulevikus pikenema. Otsuseid tuli teha perekonnanime ja oksjoni toimumise koha alusel, sidudes neid surmaaastatega. Informatsiooni suurendamiseks on sulgudes antud aastaarv, mis võib tähendada oksjoni toimumise aega, aga ka raamatute jõudmist Tartusse. Ajavahe, eriti Napoleoni sõdade ajal nende kahe sündmuse vahel võis olla isegi kaks aastat, sest raamatute kohaletoimetamine oli tõsiselt takistatud. Ühes kirjas 1810. a. teatakse, et Lüübekisse on 1808. aastast pidama jäänud kaks “raamatupalli”.¹¹⁶ Mitte alati ei saa olla ka päris kindel, kas tegemist oli oksjoni või tavalise ostuga.

Oksjonitelt osteti raamatuid tavaliselt hulgi, kuid võidi omandada ka üksikuid. Suuremaid koguseid osteti kindlasti J. G. v. Herderi (1805), J. C. Dorndorffi (1805) ja C. F. Weisse (1806) raamatute oksjonilt. Samal ajal on teada, et Turu ülikooli professori ja raamatukoguhoidja H. G. Porthani päranduse hulgast õnnestus saada vaid üks raamat, vaatamata suurtele lootustele.¹¹⁷

Suure koguse teoseid omandas raamatukogu Tartust pärast õppejõudude surma toimunud oksjonitelt. Neid pärandinimekirju (inventariume) on lähemalt uuritud eesmärgiga saada ettekujutust kogude suuruselt ja sisulisest koostisest.¹¹⁸ K. Noodlal õnnestus kindlaks teha andmeid 23 õppejõu oksjonil müüdud kogu kohta. Nagu nüüd selgub, õnnestus ka raamatukogul neilt olulist täiendust saada. Oksjonitelt, mis teadaolevalt toimusid sagedamini 19. sajandi esimesel poolel, osteti kõige erinevamate erialade esindajatele kuulunud teoseid.

Endistest omanikest on teada astronoom ja matemaatik G. Huth (1818), botaanik G. A. Germann (1812), zooloog F. Eschscholtz (1835), ajaloolane F. Pöschmann (1812), juristid J. L. Müthel (1813), K. Schroeter (1821), F. Lampe (1824), R. Henzi (1829) ja C. C. Dabelow (1831), teoloogid G. E. Lenz (1830), A. F. Kleinert (1835), J. Walther (1836) ja F. Busch (1851) ning meditsiiniprofessor L. Struve (1829). Püüdes jõuda

¹¹³ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 263.

¹¹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 146, l. 71, 118 jt.

¹¹⁵ EAA, f. 402, nim. 12, s. 7, l. 189.

¹¹⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 231, l. 30p.

¹¹⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 265, l. 27p; f. 402, nim. 4, s. 280, l. 4.

¹¹⁸ Noodla, K. Tartu ülikooli õppejõudude isiklike raamatukogude koostisest 19. sajandi I poolel // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1983. Kd. 13. Lk. 11–21.

võimalikult täieliku nimekirjani Tartu õppejõududest, kelle raamatuvara võib leida suuremal hulgal raamatukogu koosseisus, tuleb veel kindlasti nimetada juristid C. J. L. Steltzer (1817), C. H. G. Köchy (1824), C. E. Otto (1858) ja A. v. Bulmerincq (1883), filoloog C. E. Raupach (1839), majandusteadlane F. Rambach (1824, 1829), geograaf A. C. Gaspari (1807), füüsik L. F. Kämtz (1865), keemik ja farmatseut D. H. Grindel (1806–1809), meedik C. F. Deutsch (1835) ning põllumajandusspetsialistid A. Petzholdt (1872) ja C. Hehn (1875). Lüngad raamatukogu dokumentides ei võimalda seda nimekirja ilma põhjalikuma uurimiseta täiendada. Oksjonite teel on saadud raamatuid kaupmehelt ja kolleksionäärilt S. Hollanderilt (1803), kelle suurest kogust läks enamik Moskvasse N. Rumjantsevi muuseumi, Miitavi gümnaasiumi professorilt W. G. Beitlerilt (1813), maapoliitik C. v. Noldelt (1816), vaimulik K. G. Sonntagilt (1829). Saksamaa teadlastelt ja haritlastelt on oksjonite kaudu tulnud Tartusse rohkesti kirjandust, kahjuks pole seni paljude isikuid veel suudetud täpsemalt kindlaks teha. Nende koguarv ületab tublisti 50 piirid. Selles rühmas on esindatud teoloogid J. F. W. Thym (1803), J. B. Carpzow (1803), J. J. Spalding (1804), W. A. Teller (1806), P. J. Bruns (1815), J. F. Kleucker (1828), M. Weber (1835), F. C. Enke (1840) ja C. H. Schott (1841), teoloog ja filoloog W. Gesenius (1845), filosoofid J. B. Merian (1807), C. J. Kraus (1807), K. L. Pörschke (1813), J. C. Hoffbauer (1830), J. G. Mussmann (1833), J. B. Schell (1840) ja W. T. Krug (1843), filoloogid C. G. Schütz (1833) ja F. Jacobs (1849), orientalist J. B. Köhler (1804), klassikaline filoloog P. Buttmann (1830), ajaloolased J. A. Remer (1804), T. G. Voigtel (1845), itaalia ajaloolane C. Denina (1806), pedagoog F. Gedike (1803), bibliograaf J. S. Ersch (1828), juristid F. P. Eisenberg (1804), F. B. Anièrs (1805), G. Börner (1805), N. T. Gönner (1806), A. W. Cramer (1835), F. Cropp (1835), K. T. Kreysig (1839), K. F. Zepernick (1841), G. Hugo (1845) ja E. G. J. Hecht (1846), kirjanikud I. A. Feßler (1803) ja C. F. Weisse (1806), arstid C. G. Selle (1806) ja K. Sprengel (1833), C. H. T. Schreger (1835) ja K. H. Dzondi (1837), farmatseut J. F. C. Düffer (1832), füüsikud K. D. Reusch (1808) ja G. S. Klügel (1815), raamatukaupluse omanik K. Groos (1842) ning teoloog J. G. Tinius (1845), “kurjategija raamatuhimust”.¹¹⁹ Viimastel aastatel on märgata Saksamaal huvi kasvu ajalooliste kogude uurimiseks ja restaureerimiseks, loodame, et viimatoodud andmed tulevad selle eesmärgi teenimisel kasuks.

Tegelikult on TÜ Raamatukogu, nagu iga teinegi suurem, kujunenud tuhandete raamatukogude baasil, ainuüksi aastatel 1802–1885 annetasid raamatukogule teoseid umbes 800 erinevat isikut, hilisemate aastate puhul pole võimalik nii täpseid arve nimetada. Eksliibruste ja teiste omanikutunnuste alusel on võimalik kindlaks teha täiendavaid kogusid, millest eelpoolkäsitletud omakorda koosnesid. Täna on kogutud varad enamasti ajaloolise väärtusega, nende kasutajaskond on piiratud, kirjanduse kasutamine pole sage. Ometi annab sageli just vanem kirjandus Tartu Ülikooli Raamatukogule mainet. Kohaliku, s.o. Eesti-, Liivi- aga ka Kuramaal ilmunud kirjanduse poolest on Tartu Ülikooli Raamatukogu kahtlemata üks parimaid.

¹¹⁹ Oksjonite osas on toetutud ülikooli aastaaruannetele Eesti Ajalooarhiivis (f. 402, nim. 4), ülikooli nõukogu protokollidele — samas f. 402, nim. 12, mõnede oluliste toimikutele f. 402, nim. 4, s. 33 ja TÜR KHO-s f. 4, nim. 1, s. 242, 244, 246 jt.